

ANTROPONİMİK MƏNŞƏLİ ONOMASTİK FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİKASI: MİFONİMLƏRLƏ BAĞLI YARANAN ONOMASTİK FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏR

Gülşən KÖÇƏRLİ *

Xülasə: Onomastik frazemlər, əsasən, antroponim, mifonim, teonim, toponim və etnonim mənşəli olur. Antroponim mənşəli frazemlər adi şəxs adları, tarixi şəxs adları, əfsanəvi və ya mifoloji şəxs adları ilə bağlı olaraq üç qrupa ayrılır. Bu məqalədə mifoloji onomastik frazemləri araşdırmışıq.

Qeyd edək ki, mifoloji onomastika qədim tarixə malikdir və frazemlərlə zəngindir. Buna misal olaraq aşağıdakı nümunələri göstərə bilərik: *Domokl qılıncı*, *Mentor toru*, *Axilles dabanı*, *Troya atı*, *Tantal əzabı*, *Zümrüd quşu*, *Babil qülləsi* və s.

Məqalədə adçikilən frazeoloji vahidlərin təhlili verilmiş, nümunələr göstərilmişdir. Həmin nümunələr antik filosof Homerin "İliada" və "Odyssey" əsərlərindən götürülmüşdür. Bunları dəqiqləşdirmək üçün dilçi alimlərin sitatlarına müraciət edilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, məqalədə yalnız Roma mifologiyası ilə bağlı deyil, Azərbaycan ədəbiyyatına da müraciət olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan folklorunda div yuxusuna getmək, div qurbağaya aşıq olub və s. frazeoloji vahidlər məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, onomastika, frazeoloji vahidlər, mifologiya, Troya müharibəsi, Homer*

Semantics of Onomastic Phraseological Units of Anthroponymous Origin: Onomastic Phraseological Units Related to Mythonym

Abstract: Onomastic phrases are mainly derived from anthroponym, mythonym, theonym, toponym and ethnonym. Phrases of anthroponymic origin are divided into three groups related to common personal names, historical personal names, legendary or mythological personal names. In this article, we have explored mythological onomastic phrases. Let us note that mythological onomastics has an ancient history and is rich in phrases. As an example, the following examples can be given: "Sword of Domocles" ("Domokl qılıncı"), "Mentor's Net" ("Mentor toru"), "Achilles' heel" ("Axilles dabanı"), "Trojan Horse" ("Troya atı"), "Torture of Tantalus" ("Tantal əzabı"), "Emerald Bird" ("Zümrüd quşu"), "Tower of Babel" ("Babil qülləsi"), etc. An analysis of the phraseological units mentioned in the article is given and examples are shown. These examples are taken from the works of the "Iliad" and "Odyssey" by the ancient philosopher Homer. To clarify these units, quotations from linguists were reviewed. In addition to all this, the article is connected not only with Roman mythology, but also with Azerbaijani literature. For example, in Azerbaijani folklore, "an ogre fell into a dream" ("div yuxusuna getmək"), "an ogre fell in love with a frog" ("div qurbağaya aşıq olub") phraseological units are reflected in the article.

Key Words: *Azerbaijani language, onomastics, phraseological units, mythology, Trojan War, Homer*

Giriş

Mifoloji onomastikanın tarixi daha qədimdir. Çünki mifoloji təfəkkür ilkin insan sivilizasiyalarında təbiətlə qarşılaşan insanın həyata baxışlarının ibtidai formasını əks etdirir.

Dilimizdə mifoloji onomastika ilə bağlı kifayət qədər zəngin frazeoloji vahidlər mövcuddur: *Damokl qılıncı*, *Mentor tonu*, *Axilles dabanı*, *Sizif əməyi*, *Troya atı*, *Tantal əzabı*, *Zümrüd quşu*, *Babil qülləsi* və s. Bu tipli onomastik frazeologizmlərin bir qisminin yaranma mənbəyi antik yunan və Roma mifologiyasıdır.

Dilimizdə işlənən bəzi mifoloji onomastik frazeologizmlərə nəzər salaq:

Axilles dabanı "ən zəif nöqtə, ən zəif yer" mənasındadır [4, s.33]. O, eramızdan əvvəl 700-cü illərdə Homerin yazdığı "İliada"-nın qəhrəmanlarından biri kimi tanınır.

Qədim yunan əsərinə görə, Axilles ən güclü və qoçaq qəhrəmanlardan biridir. O, dəniz allahı Fetidanın oğludur. Ana öz oğlunu möhkəm və dözümlü olmaq üçün yeraltı Stiks çayının müqəddəs suyunda çimdindirir. Axillesi çimdirdirəkən onun dabanından tutub suya basdığı üçün onun dabanına su dəymir və bu yer uşağın bədənində ən zəif, dözümsüz yer olur [4, s.33]. İllahlar bunu bilirdilər. Ona görə də troyalıların tərəfində olan günəş allahı Apollon döyüş vaxtı yayını çəkən Parisin oxunu düz Axillesin dabanına yönəldir. Yeganə zəif yerindən yaralanan Axilles elə həmin andaca ölür [3, s. 5].

Təxəyyülün məhsulu olan bu hekayənin təsviri "Axillesin dabanı" adlanır və çıxışlarda, yazılarda zaman-zaman "Axillesin dabanı" ifadəsi insanın zəif yeri mənasında işlənir.

* Bakı Avrasiya Universiteti, Həsən Əliyev küçəsi, Bakı 1073, kocharligulshan@gmail.com

Avqur gülüşü. *Avqur gülüşü* ifadəsini Roma filosofu və natiqi Mark Siseron “Fal” kitabında işlətməmişdir. Qədim Roma mifologiyasına görə, Avqur kahin adıdır. *Avqur gülüşü* frazemi “insanları ələ salmaq, bir-birini aldatmaq” anlamı ifadə edir. Dünya ədəbiyyatında *Avqur gülüşü* ifadəsi məcazi anlamda metaforik frazeologizm kimi işlənmişdir. Latin mənşəli Avqur sözü latın dilindəki *avis* “quş” sözü ilə bağlıdır. Avqurlar quş səsi ilə, quşun hərəkətini izləməklə gələcəkdən xəbər verirdilər [142].

M.Adilov bu qanadlı söz haqqında yazır: “*Avqur quşu ifadəsi bir-birinin yaradıcılığını başa düşən və başqalarını qəsdən çaşdıran, aldadan, azdıran adamları və onların hiyləgər, ikiüzlü gülüşünü bildirmək üçün işlədilir. Avqur sözü müəyyən sahədəki biliklərini sirr kimi saxlayaraq öz fikirlərini aydın olmayan dildə ifadə edən, dilini zəruriyyət olmadan ancaq məhdud mütəxəssislərin başa düşəcəyi terminlərlə dolduran, müəmmalı şəkildə danışan adamları səciyyəlandırır*” [10, c.6, s.34].

Troya atı. Türkiyə türkcəsində bu ifadə *Truva atı* şəklindədir. Troya qədim yunan mifologiyalarında adı çəkilən Rum elinin adıdır. Homerin “İliada” və “Odisseyə” əsərlərində Troya müharibələrindən geniş bəhs olunur. Bu epos eramızdan əvvəl 750-ci ildə yazılıb.

"Troya atı" Yunan döyüşçüsü Odisseyin Troya divarlarını aşmaq və şəhərə gizlicə girmək üçün düzəltirdiyi taxtadan at maketidir.

Bu ifadənin anlamı odur ki, “verilən hədiyyə çox təhlükəlidir”. *Troya atı* ifadəsinin yaranması, etimologiyası isə məşhur yunan əfsanəsi ilə bağlıdır. Həmin əfsanəyə görə, yunanlar Troya şəhərini ilhaq etmək üçün hiylə işlədirlər. Onlar iri bir at heykəli düzəldir və onun içərisində öz əsgərlərini gizlədirlər. Sonra isə gecə vaxtı əsgərlər həmin atın içərisindən çıxır və Troya şəhərinin qapısını açır, ordunu içəri buraxırlar. Nəticədə, onlar illərlə davam edən müharibənin qalibinə çevrilirlər. Qədim yunan qaynaqlarında Troya şəhərinin digər adı İlion idi. Troya müharibələri Sparta və Troya şəhərlərinin sakinləri arasında qadın üstündə baş verən müharibələr olmuşdur.

Ümumiyyətlə, dünya mifologiyasının əsası yunan mifologiyası ilə qoyulmuşdur. Yunan mifologiyasında adı keçən mifonimlər dünyanın əksər xalqları tərəfindən tanınır. Yunan mifologiyasındakı süjetlər və obrazlar digər xalqların mifologiyasında da müşahidə olunur. Bu da mifologiyanın ümumbəşəri dəyərlərə malik olduğunu bir daha sübut edir.

Troya müharibələri axeylilərlə troyalılar arasında uzun müddətə davam edən hərbi savaşı olmuşdur. Troya şəhərinin mühasirəsindən, troyalılarla axeylilər arasında gedən müharibədən bəhs edən “İliada” mirmidonlar hökmdarı Axillesin təkbətək döyüşdə Hektoru öldürməsi və onun nəşini atası Priama qaytarması ilə bitir [45, s. 4].

Homer həm “İliada”, həm də “Odisseyə” əsərlərində Troya müharibələrindən geniş bəhs edir. Troya atı haqqında əfsanədə deyilir ki, Troya müharibəsində Paris həlak olur. Həmin hadisə müharibənin daha da qızışmasına səbəb olur.

Homerin “Odisseyə” əsərində qeyd olunur ki, Odisseyin başçılığı ilə axeyli ustalar nəhəng taxta at düzəldirlər və həmin atın içində doqquz məşhur axeyli sərkərdə gizlənilir. Onların arasında Menelay, Odissey, Diomid və Neoptolem də vardı. Axeyli ordusu gəmilərə minərək Troya torpaqlarını tərk etdiyini troyalılara nümayiş etdirir, hətta sahildə olan düşərgəni də yandırır müharibədən əl çəkdiyini göstərir. Əslində isə, onlar yaxınlıqda yerləşən adaların yanında lövbər salırlar. Axeylilərdən yalnız bir neçəsi sahildə qalıb Troya hökmdarı Priamın yanına yollanır və ona barışıq əlaməti olaraq nəhəng at gətirdiklərini söyləyir. Priamın baxıcı qızı bunun hiylə olduğunu atasına desə də, onu dinləyən olmur. At şəhər meydanına aparılır və orada qalır. Gecə düşüncə isə atın içindəki döyüşçülər oradan çıxıb şəhərin darvazasını açırlar. Beləliklə, geri dönmüş axeyli ordusu içəri daxil ola bilir [45, s.5]. Bəzi ehtimallara görə, Troyalılar həmin at heykəlinə Paseydonun onlara bəxşişi kimi baxırlar, ona görə də tarixi səhv buraxırlar. Yunan mifologiyasında Paseydon “dəniz Allahı”dır.

Arxeoloji qazıntılar Troyanın doğrudan da yandırıldığını göstərib. Bu əfsanəyə aid 2004-cü ildə “Troya” filmi çəkilib. Həmin filmdəki atı Türkiyənin Çanaqqala şəhərində görə bilərsiniz.

Babil qülləsi “yarımçıq qalmış bir iş” haqqında deyilən ifadədir. “Bibliya”da Babil qülləsi haqqında əfsanə var. Həmin əfsanəyə görə, Allah insanlara vaxtilə bir dil vermişdi, ancaq sonradan onlar Babil qülləsi tikilərkən öz aralarında vahid dildə danışdığına görə, onlara ayrı-ayrı dillər verir ki, bir-birlərini başa düşməsinlər. Bununla da hər biri bir tərəfə yayıldı. Beləcə, planlaşdırılan tikinti yarımçıq qaldı. Hətta bəzi alimlərin iddiasına görə, Tanrının qəzəbinə gələn insanlara bəla gəlir və Babil qülləsi dəhşətli alov nəticəsində əriyərək məhv olur. Ümumiyyətlə, məlumatlara əsasən, Babil qülləsi dəfələrlə dağıdılsa da, yenidən inşa edilib. Sonuncu dəfə Makedoniyalı İsgəndər Babil qülləsini yenidən bərpa etmək istəsə də, arzusuna çata bilmir və cavan yaşda dünyadan köçür. Beləcə, Babil qülləsi bir daha bərpa olunmur.

Babil qülləsi haqqında əfsanə insanlar arasında müxtəlif dillərin yaranmasını izah cəhdi kimi də qəbul edilə bilər. “Babil qülləsi” ifadəsi hazırda yarımçıq qalmış, uğursuzluğa düşər olmuş böyük bir iş mənasında da istifadə edilir.

Babilistan ən qədim sivilizasiyalardan biri kimi şərqdə, indiki İraq dövlətinin ərazisində Mesopotamiyada, Dəclə və Fərat çaylarının arasında mövcud olmuşdur. Qədim Babil şəhərində əvvəl şumerlər, sonra isə akkadlar qüdrətli dövlət yaratmış və böyük bir mədəniyyətin əsasını qoymuşlar. Ona görə də Babil şəhəri və Babil qülləsi haqqında bütün dünyada məşhur olan belə bir onomastik frazeologizm yaranmışdır.

Damokl qılıncı. Bu frazeologizm beynəlmiləl xarakterlidir. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, qədim yunan mifologiyası ilə bağlı yaranan frazeologizmlər beynəlmiləl mahiyyətlidir, yəni dünyanın əksər dillərində işlənir və onların mənası dünya xalqları tərəfindən anlaşılır. *Damokl qılıncı* dilimizdə “gələcəkdə gözlənilən təhlükə” anlamındadır. Qədim yunan əfsanəsinə görə, e.ə. IV əsrdə Sirakuza hökmdarı kral Dionisi idi. O, sadə bir ailədə böyüməsinə baxmayaraq cəsarəti və hiyləgərliyi ilə məşhur idi. Kartaca ilə apardığı döyüslərdən sonra Sirakuza o dövrün ən güclü dövlətlərindən birinə çevrilmişdi. Üzdə xalqın tərəfini saxlayan bu hiyləgər hökmdar qəddarlığı ilə də tanınırdı.

Dionisinin Damokl adlı bir təlxəyi var idi. Damokl hər gün Dionisiyə kralların sürdüyü zövq-səfadan danışır, eyhamlarla onu cana doyururdu. Bir gün Dionisi: “İstəyirəm ki, sən də krallığın səfasını görəsən.” — deyərək taxtını ona verdi. Damokl sevinərək taxtda oturdu. Bu vaxt taxtın üzərində tavandan at tükündən asılmış bir qılınc gördü. Həmin iti qılınc istənilən an düşə bilər və Damoklun boğazını üzə bilərdi. Odur ki, Damokl o gün taxtda necə oturduğunu bilmədi. Siseronun da “Tuskulan söhbətlərində” də bu hekayəyə rast gəlmək olar. O bunu siciliyalı Diodorun kitabında oxuya bilərdi. Şair Horatsi də bu hekayəni xatırladır.

Zümrüd quşu. Nağıl və dastanlarımızda *Zümrüd quşu* frazem işlənir. Bu frazem rəmz kimi “xeyirxahlıq” mənasındadır. N.Seyidəliyevin frazeologiya lüğətində həmin frazem verilmişdir [87, s.263]. Xüsusilə, nağıllarımızda bu mifonim çox işlənmişdir. Həmin quş nağıllarda hər zaman xeyir qüvvələrə dəstək verən canlı kimi təsvir edilir. Bu əfsanəvi quş qəhrəmanların dostu, darda qalanların köməkçisi, zülmətdən işıqlı dünyaya gedib gələ bilən, uzaq yolu qısa müddətə uçan nəhəngdir. Nağıllara görə bu quş o qədər böyükdür ki, iri qayaları asanlıqla caynaqlarına ala bilər. Qəhrəman onun üstünə minib, qırx tuluq su, qırx şaqqa ət qoyur. “Məlikməmməd” nağılında da Məlikməmmədi qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya gətirən Səməndər və ya Zümrüd quşunun dayanmadan 40 gün, 40 gecə uçduğu deyilir.

Nağıllarda təsvir edilir ki, Zümrüd quşu xeyirxah insanlara qanadından bir tük verir. Həmin tükü oda tutanda bu quş dara düşmüş adamın dadına çatır.

Nağıllarda təsvir edilir ki, Zümrüd quşu xeyirxah insanlara qanadından bir tük verir. Həmin tükü oda tutanda bu quş dara düşmüş adamın dadına çatır.

Rəvayətə görə, uçarkən Səməndər quşunun qanadlarından qığılıcı qopur. Bu quş ildə bir yumurta qoyub, qurbağaya oxşar bala çıxarır, özü isə alışıb yanır, həyatını balasına qurban verir. Digər rəvayətə görə səməndər quşu odun içində yaşayır. Oddan da alışıb yanır.

Başqa birisində isə deyilir ki, bu quş Elbrus dağının əlçatmaz zirvəsində yaşayır. Səməndər quşu fədakarlıq, sədaqət, xoşbəxtlik rəmzidir. Klassik ədəbiyyatımızda həm də fədakar sevgi rəmzi kimi tərənnüm olunur.

Dünya əsətlərində oxşar mifik quş obrazları müşahidə edilir. Dünya xalqlarının əsətlərində *Qaruda*, *Qrifon*, *Saena*, *Anka*, *Səməndər*, *Feniks*, *Simurq quşları* hər zaman xilaskar obrazında təsvir edilir. Bu mifik quş obrazları folklorda Zümrüd quşu obrazı ilə çox yaxın mahiyyətlidir.

Div dəmirdən qaçan kimi qaçır. Bu frazeoloji vahid nağıllarımızda mifoloji obraz olan divlə bağlı işlənir və anlamı “qorxaqlıq”dır. Bir şeydən qorxmağı, həmin şeyin yaratdığı təhlükədən qorunmaq üçün qaçıb aradan çıxmağı vurğulayan ifadə kimi işlənir. İfadə divlərlə bağlı yaranmış rəvayət və xalq əsətlərindən qaynaqlanır. Div obrazı Azərbaycan xalqının ən qədim nağıllarında, xüsusilə, sehrlə nağıllarda işlənən qeyri-adi qüvvəyə malik mifoloji canlıdır. Təpəgöz obrazı da dastan və nağıllarımızda işlənən div obrazıdır.

Dünya xalqlarının mifologiyalarında, əsətlərində analoji süjet xətləri, oxşar ilahi qüvvələr, bənzər dini-mifik obrazlar, simvollar var. Məsələn, türk nağıllarında təsvir edilən Təpəgöz obrazı qədim yunan mifologiyasında təsvir edilən siklop obrazları ilə çox bənzərdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan folklorunda *div yuxusuna getmək*, *div qurbağaya aşıq olub* tipli frazeologizmlər də işlənir.

Sizif əməyi. Bəzən bu ifadənin yerinə *Sizif daşı* ifadəsi də işlədilir. Sizif antik yunan mifonimidir, teonimdir. Əfsanəyə görə, o, küləklər tanrısının oğludur. Yunan tanrıları onu etdiyi günaha görə cəzalandırırlar. Ona iri bir daşı dağ yuxarı qaldırmağı əmr edirlər. O, daşı diyirləndərək dağın başına çatdıranda daş yenidən aşağı yuvarlanır və Sizif, bir sözlə, daşı yuxarı qaldıra bilmir. Buna görə də *Sizif əməyi* ifadəsi dünya xalqlarında “nəticəsi olmayan bir iş” anlamını ifadə edir [66, s.236].

Buna görə də Sizif əməyi deyiləndə mənasız və bihudə əmək başa düşülür. Bu mövzunu ən geniş araşdırma mövzusu edənlərdən biri Albert Kamyu olmuşdur. Həyatın mənasızlığını və boşluğunu Sizif əfsanəsi ilə müqayisə edən Kamyu sonda intiharı yanlış hesab edir və bunu "Təpələrə doğru təkbaşına didinmək belə bir insanın ürəyini doldurmağa yetər" cümləsi ilə ifadə edir.

Sizif obrazı qədim dünya ədəbiyyatında Esxil, Sofokl, Evripid tərəfindən, keçən əsrdə A.Kamyu, F.Merl tərəfindən ədəbiyyata gətirilmiş, təsviri incəsənətdə isə Tsian tərəfindən işlənmişdir.

Tantal əzabları. Bu frazeoloji ifadə məsəl əsasında yaranmışdır. Tantal adı qədim yunan mifologiyası ilə bağlıdır. “Dəhşətli əzab” anlamındadır. Yunan mifoloji mənbələrindəki məlumatlara əsasən, o, Allahların qəzəbinə gəlmiş, bundan sonra firavan həyatı cəhənnəmə dönmüşdür. O, suyun içində olduğu halda, suyu içib yangısını söndürə bilmirdi. Üzünə dəyən meyvələri qoparmaq istəyəndə budaq ondan uzaqlaşır. Tantal qaranlıq dünyada çox acınacaqlı vəziyyətlərə düşür, dəhşətli əzablara düşar olur, nə qədər aclıq, susuzluq çəksə də, heç cürə həmin meyvələri yeyə bilmir, suyu içə bilmir və ömrünün sonuna qədər bu belə davam edir, sonsuz əzab çəkir. Bundan da "Tantal əzabları" ifadəsi meydana gəlmişdir.

Tantal haqqında qədim yunan əsətlərindəki əfsanə sonradan dünya ədəbiyyatında onun haqqında çoxlu bədii əsərlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Herkules sütunları. Herkules qədim yunan mifologiyasının əsas qəhrəmanlarından birinin adıdır. Əslində, onun adı yunanca Herakldır, Herkules isə həmin adın latın variantıdır. Yunan mifologiyasında o, qeyri-adi fiziki gücə malik bir obraz kimi təsəvvür olunur.

Cəbbəllütariq boğazında Avropa ilə Afrikanı birləşdirən yerdə iki böyük qayaya onun adı verilmişdir. Yunan əsətlərindəki məlumatlara görə, guya bu qayalar fiziki cəhətdən çox güclü

olan Herkulesin zərbələri nəticəsində parçalanaraq yaranmışdır. Nəticədə, Cəbbəllütariq boğazı yaranmışdır. *Herkules sütunları* ifadəsinin anlamı “sonsuz fiziki güc”dür.

M.Adilov göstərir ki, “*bu ifadənin mənası “bir şeyin həddi, hüdudu” mənasındadır. Herkules qədim Roma əsatirlərində [yunan əsatirlərində: Herakl] çox böyük fiziki qüvvəyə malik olan, açıqürəkli, səmimi, nəcib və mehriban qəhrəmandır. O, on iki böyük qoçaqlıq göstərmiş və bununla şöhrətlənmişdir. Bu qoçaqlıqlardan biri nəhəng üçbaşlı, çoxlu əl və ayaqları olan Gerionun inəklərini oğurlamasıdır. Onun yanına gedib çıxmaq olduqca çətin idi. Herkules bütün çətinliklərə mətanətlə dözərək, bu ağır səyahəti başa vurur, dünyanın nəhayətinə gəlib çıxır. O, bir boğazın yanında durur və onun hər iki sahilində iki nəhəng daş sütun qaldırır. Bu sütunlar Herkulesin qeyri-adi və çətin, ağır igidliyinə şahadət etməli idi”* [2, , s. 152-153].

İskəndərin buynuzu var. Gizli saxlanan sirin əvvəl-axır faş olunacağını bildiren ifadədir. İfadə xalq arasında Makedoniyalı İsgəndərlə bağlı yayılmış maraqlı bir əhvalatdan qaynaqlanır. Ərəb və fars dilli mənbələrdə istifadə edilən “Zülqərneyn” adı ərəb dilindən tərcümədə “buynuzlu adam” anlamını verir ki, bu da İsgəndərin hakimiyyəti dövründə kəsilmiş və İsgəndərin Misir tanrısı Amunun varisi olduğunu göstərmək üçün buynuzlu şəkildə təsvir edildiyi sikkələrə əsaslanır. Nizami Gəncəvi bu mövzuya öz mövqeyindən yanaşmışdır. Məsələn, “İskəndərin buynuzu var “rəvayətini o özünəməxsus şəkildə ifadə etmişdir. Əlbəttə ki, özündən əvvəl də bu məsələyə necə yanaşılması ilə bağlı ilə araşdırmalar edən Nizami Gəncəvi yazırdı:

Dünya filosofu Əbu Məşər də,
 “Üluf” adı ilə məşhur bir əsərdə.
 Yazırdı: “İskəndər öldüyü zaman,
 Bu böyük zərərdən çox qəmgin olan.
 Yunanlılar onu çox sevdiklərindən
 Çəkdilər kağıza şəklini həməni.
 Onun surətini rəsm edən rəssam,
 Şəkli layiqincə eyləyib tamam,
 Çəkibmiş yanında o iki heykəl.
 Sağında bir gözəl, solda bir gözəl;
 Hər başda o iki buynuz rəsm etmiş,
 Zərli və lacivərd rənglə bəzətmiş... (8.41-42)

Deməli, Nizamidən əvvəl Əbu Məşərin təsvirinə görə “İskəndərin buynuzu” söhbətinin yaranması həmin rəssamın çəkdiyi şəkillə bağlı bir əfsanənin yaranmasına səbəb olub.

Əslində

İskəndərə rəğbət bəsləyib onu rəsində İlahinin müqəddəsliyinə bağlayan Rum rəssamının bu şəkli

sonralar düzgün başa düşülməyib, ərəblər tərəfindən başqa cür yozulub. Yəni, İskəndərin ətrafında

əyləşən gözəllərin başında təsvir edilən buynuz dini əsatirlərlə bağlı olsa da, o, sonralar İskəndərin öz

adına çıxılıb, əbədi söylənəcək bir əfsanənin təməlinə dönüb.

Ərəblər bu şəkli seyr eyləyərkən,
 Qarışıq salmışlar onları səhvən.
 İsgəndər bilmişlər o gündən bəri,
 Buynuzlu çəkilməmiş o mələkləri.
 Odur ki, şübhəyə düşmüş ərəblər,
 “Zülqərneyn” ləğəbi almış İskəndər. (8,42)

Burada iki məsələni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Əvvəla, məlumdur ki, dillərdə həmişə

“İskəndərin buynuzu var” əfsanəsi söylənilib. Amma dəyərli söz ustadı Nizami onu bir bilicinin

dilindən eşitmək adı ilə buynuz kimi yox, qulaq kimi təsvir edir. İlk baxışda oxucuya və dinləyiciyə

adi görünən bu dəyişmənin məzmunu səbəbsiz deyil. Əgər İsgəndərin buynuzu olmuşdusa, onu öz

başqırından başqa kimsənin görə bilməməsi, bu söylənən əfsanə olsa belə, onu tamamilə qeyri-inandırıcılığa gətirib çıxarır. Lakin Nizami diqqəti burada özünü göstərmişdir. Şair onu buynuz kimi yox, uzun, qeyri-adi qulaq kimi təsvir edib ki, onun da qeyrilərindən gizlənməsi mümkün bir iş sayıla bilərdi.

Başqa bir bilici deyir ki, onun

Qulaqları varmış həddindən uzun.

Dürdən taca bənzər qınları varmış,

İki qulağına o, qın taxarmış.

Onları xəzinə kimi güdərək,

Möhkəm gizlədərmiş bir xəzinətək (8,42)

Mentor tonu təkəbbürlü, yersiz nəsihətlər verən və bəzən də qınayıcı danışıq tərzi haqqında deyilən ifadə kimi Homerin məşhur poemasından qaynaqlanır.

Pandora qutusu “bütün fəlakətlərin əsas səbəbi” anlamındadır. Qədim yunan mifologiyasındakı bilgilərə görə, baş Allah, Olimp dağında oturan Zefs Pandora adlı gözəl qadına sirlə bir qutu verərək onu Yerə göndərir və o, qutunu açmağı qadağan edir. Ancaq maraqlı güc gəlir, Pandora qutunu açır və bütün fəlakətlər Yer planetinə yayılır. Buna görə də insanlar bütün fəlakətlərin səbəbini bu qutuda görürlər [67, s.260].

Bu vəziyyəti görəndə Pandora peşman olaraq qutunun qapağını dərhal bağlamaq istəyir. Zevsin də istəyi ilə zorla da olsa, qutunun qapağını bağlayır və içində bir tək şey qalır. Qutuya pisliklərə qarşı qoyulan “ümid”. Pandora qapağı bağladığı üçün çölə çıxıb bilməz. Pandoranın qutusunda və ya pislik qabında insanlara xoşbəxtlik verən tək şey qalmışdır, o da ümiddir. Zevs insanların davamlı olaraq əziyyət çəkməsini, eyni zamanda, həyatdan əl çəkməməsini istəyir. Bunun üçün qutuda ümidi buraxır. “Ümitsiz yaşanmaz” ifadəsi, bəlkə də, belə mənə qazanmışdır.

Həmin vaxtdan sonra “Pandora qutusunu açmaq” ifadəsi obrazlı şəkildə qarşısı alınmayıb bilməyən bəlalara səbəb olan hər hansı bir sözü demək və əməl etmək mənasında işlədilir.

Qeyd edək ki, antik yunan və Roma mifologiyası ilə bağlı yaranan onomastik frazeoloji vahidlərin ortaq xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar dünyanın əksər xalqlarının dilində işlənir və mənası anlaşılır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adilov, M.İ. (1988), Qanadlı sözlər. – Bakı: Yazıçı, 440 s.
2. Adilov, M.İ. (2019), Əsərləri: [10 cildə], – Bakı: Elm və təhsil, – 456 s.
3. Homer. Odisseyə. (2011) – Bakı: Altun kitab, – 128 s.
4. Hüseynova, H. (2017). Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu Bakı:ADPU,-190 səh.
5. Xalıqov, F.R. (1998). Folklor onomastikası. Bakı:Elm, -138 səh.
6. Məhərrəmli, Q. (2015). Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Altun kitab, – 288 s.
7. Məhərrəmli, Q. (2019). Məsəllər, deyimlər. Etimoloji lüğət. Bakı: Altun kitab, – 336 s.
8. Nizami Gəncəvi .İskəndərnamə.İqbalnamə.(2004), Bakı, “Lider nəşriyyat”, 256 səh.
9. Seyidəliyev, N. (2004). Frazeologiya lüğəti– Bakı: Çıraq, – 272s.
10. Gardiner, H.A. (1954). The theory of Proper Names / A.H.Gardiner. A controversial essay. London: Oxford University Press– 76 p.